

- 2, 239–252. • doi:10.1556/MPSzle.62.2007.2.6
- Köteles Ferenc – Bárdos György (2009): Gyógyszerek perceptuális jellemzői és potenciális hatásai. *Psychiatria Hungarica*. 24, 4, 282–295.
- Köteles Ferenc – Fodor D. – Czibolya Á. – Bárdos, Gy. (2007): A placebo terápiás felhasználásának etikai kérdései. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 62, 4, 429–448. • doi:10.1556/MPSzle.62.2007.4.1
- McEwen, Bruce S. – Wingfield, John C. (2003): The Concept of Allostasis in Biology and Biomedicine. *Hormones and Behavior*. 43, 1, 2–15. • <https://www.cds.caltech.edu/~doyle/HRreading/Allostasis/allostasisr.pdf>

- Rief, Winfried – Nestoriuc, Y. – Weiss, S. – Welzel, E. – Barsky, A. J. – Hofmann, S. G. (2009): Meta-analysis of the Placebo Response in Antidepressant Trials. *Journal of Affective Disorders*, 118, 1–3, 1–8. • doi:10.1016/j.jad.2009.01.029
- Smith, Donald F. (2002): Functional Salutogenic Mechanisms of the Brain. *Perspectives in Biology and Medicine*. 45, 3, 319–328. doi:10.1353/pbm.2002.0058 • <http://www.scribd.com/doc/2547052/Functional-Salutogenic-Mechanisms-of-the-Brain-Donald-F-Smith>
- Thompson, W. Grant (2005): *Placebo Effect and Health: Combining Science with Compassionate Care*. Prometheus Books, Amherst, MA:

Tanulmány

AZ ÚJ MIKES-KUTATÁSOKRÓL

Tüskés Gábor

az irodalomtudomány doktora, egyetemi tanár, osztályvezető,
MTA Irodalomtudományi Intézet, Eszterházy Károly Főiskola
xviii@iti.mta.hu

A 2011-es év egyik kiemelt irodalomtörténeti eseménye Mikes Kelemen halálának 250. évfordulója. Mikes a korai felvilágosodás egyik első, művészileg leghatásosabb magyarországi képviselője, s a *Törökországi levelek* öt idegen nyelvű fordítása és a lassan gyarapodó nemzetközi szakirodalom révén elválaszthatatlan része az európai irodalmi örökségnek. A szülőföld elvesztésének megjelenítésével máig eleven paradigmát teremtett. Az évforduló jó alkalmat kínál az utóbbi évtizedek Mikes-kutatásaiban elért eredmények számbavételére, néhány fontosabb probléma jelzésére és az ezek megoldása érdekében készített tervek bemutatására.

Mikes a XVIII. század egyik legtöbbet kutatott szerzője, de az életmű feltárása a század végétől napjainkig csak megszorításokkal mondható folyamatosnak. A kutatástörténetben több megtorpanás tapasztalható, ami erőteljes szelektivitással párosult, elsősorban a fordítások rovására. A pozitívista irodalomtudomány filológiájának nagy mulasztása volt a Mikes-kéziratok szövegkritikai feltáratlansága és kiadatlansága, ugyanekkor évtizedekre zsákutcába jutott a *Leveleskönyv*

keletkezéstörténetének vitája. A két világháború közti korszak irodalomtörténetiséi a *Leveleskönyv* külföldi mintáinak és forrásainak feltárására összpontosítottak elsősorban, s a kutatás „szellemtörténeti” szakasza magával hozta spekulatív elemek felbukkanását. A fordítások sokáig csak szűk körben váltak ismertté, s egyetlen kivételtől eltekintve egészen a XX. század második feléig kéziratban maradtak. Az ezekre vonatkozó tanulmányok gyakran egymásnak ellentmondó, téves vagy megalapozatlan feltételezéseket közöltek. A történeti, filológiai, irodalom- és művelődéstörténeti közlemények szerzőinek figyelmét többször elkerülték az egymás érdeklődésére számot tartó írások, s a források közzététel módja gyakran mutatja az addigi szakirodalom hiányos ismeretét. A Mikes-kutatás története sem mentes a rivalizálástól, egymás munkájának lebecsülésétől, az indokolatlan szembeállításától és leértékeléstől. Mindezek következtében az eredmények nem mindig épültek egymásra; hosszú ideig nem alakulhatott ki a teljes életművet átfogó, szerves tudományos folyamat. Ennek lehetősége lényegében csak az 1980-as évek végén terem-

tődött meg, a kritikai kiadás utolsó kötetének megjelenésével (Mikes, 1966–1988).

A Zolnai Béla által kezdeményezett és Hopp Lajos által megvalósított kritikai kiadás megindulása az 1960-as évek elején új szakasz kezdetét jelzi. A kiadás előrehaladásával egy időben, fokozatosan bontakozott ki a hazai és európai gyökerekből táplálkozó, európai rangú klasszikus prózáíró képe, s megkezdődött a korábbi időszakból áthagyományozódott értelmezői minták felülvizsgálata. A kritikai kiadás az utóbbi hatvan év magyar textológiájának kiemelkedő teljesítménye, s a szövegkritikai jegyzeteknek közvetlenül a főszöveg alá helyezésével iskolát teremtett. A kiadásban Hopp Lajos megalapozta az életmű eddigi leghitelesebb olvasatát, s olyan forrásanyagot bocsátott rendelkezésre, amely nagymértékben megnöveli az ismert tények számát, új kapcsolattrendszerbe helyezi azokat és elősegíti további összefüggések felismerését.

A kiadás félidejében, 1978-ban jelent meg a *Magyar Remekírók* sorozat Mikes-kötete, benne Hopp Lajos kismonográfia igényű, a munka addigi tanulságait és korábbi tanulmányainak eredményeit összegző utószóval. A kiadás lezárását követően Hopp két monográfiában dolgozta fel Mikes életútjának első szakaszát, írói pályakezdését (Hopp, 2000) és fordítói munkásságát (Hopp, 2002). Ezek azonban több éves késéssel, posztumusz láttak napvilágot, s hatásuk csak napjainkban kezd érvényesülni.

A kritikai kiadásban alkalmazott módszer fő sajátossága a szemléleti kérdések megközelítése az írói alkotási folyamat és adaptációs tevékenység szemszögéből, minden elérhető forrás mozgósításával. A Zolnai Béla és Kelemen József tanácsai, valamint a nemzetközi gyakorlat figyelembevételével kidolgo-

zott módszer egyik újdonsága, hogy Hopp belehelyezte a *Leveleskönyvet* a társadalom-, irodalom- és eszmetörténeti összefüggésekbe, a kutatás bázisát kiterjesztette a teljes életműre, s fényt derített Mikes európai kultúrájának hazai gyökereire. Másik újdonsága, hogy Hopp megkezdte a Mikes-életmű és II. Rákóczi Ferenc irodalmi munkássága közti összetett kapcsolatrendszer tisztázását, s az egész életmű tükrében, az erkölcsi, vallási, politikai, filozófiai és esztétikai nézetek együttes figyelembevételével vizsgálta Mikes írói világának alakulását. A harmadik fontos sajátosság, hogy következtetéseinek tendenciája szerint Hopp nem lezárni akart, hanem problémafelvetésre ösztönzött; a korábbi eredmények összegzésével, értékelésével új kérdéseket vetett föl, új utakat jelölt ki a további kutatásnak.

A kritikai kiadás utolsó kötetének megjelenése óta eltelt, több mint húsz éves időszak fontos eredménye volt az 1990-es budapesti jubileumi Mikes-konferencia (Hopp et al., 1992). Ezen együtt adtak elő a Rákóczi- és a Mikes-kutatók, s kialakult a történészek, irodalom-, művészet- és színháztörténészek, nyelvészek és folkloristák termékeny eszmecseréje. A tanácskozás bizonyította, hogy csak a tudományközi együttműködés és új források feltárása vihetik előbbre a kérdések megoldását. Az ezt követő időszak egyik sajátossága az esszé és a filológia eszköztárának együttes alkalmazása a Mikes-szakirodalomban, melynek során gyakran új feltevések és kérdések fogalmazódnak meg. Az ezekre adott válaszok többnyire csupán kísérleti jellegűek, azonban így is fontos ösztönzéseket közvetíthetnek a tisztán történeti és filológiai igényű vizsgálatoknak.

Az 1990-es konferencián nagy figyelmet keltett R. Várkonyi Ágnes hipotézise, mely

szerint Mikes közönségnek, a rodostói kolónia tagjainak írta, és valószínűleg fel is olvasta leveleit. Elképzelését időközben több tanulmányban kifejtette, és további érvekkel igyekezett igazolni (így például R. Várkonyi, 1991). A Mikes-kutatás érdemben sokáig nem reagált a fölvetésre. Legutóbb Bene Sándor reflektált rá, miután tanulmányának főszövegében kifejezte egyetértését a hipotézissel, a kapcsolódó jegyzetben óvatosan úgy foglalt állást, hogy a levelek „kommunikációs státusa, elsődleges befogadói kontextusa talán már sosem tisztázható, de mai értelmezésük során párhuzamosan több eshetőséggel is tanácsos számolni.” (Bene, 2007, 80. jegyzet) Növeli a kérdés súlyát, hogy a levélgyűjtemény kijelentései egyrészt elhelyezendők az adott társadalmi, kulturális kontextusban, másrészt forrásul szolgálnak a kontextus rekonstrukciójához. Ma még nem látjuk világosan, hogyan alakul a *Leveleskönyvben* a kitalált valóság és a hitelesség-problematika kapcsolatrendszere, az írásbeliség–szóbeliség viszonya (vö. Kovács, 2000).

Az új forrásanyag, azon belül az európai diplomáciai források feltárásának eredményességét jelzik Tóth Ferenc kutatásai. A nantesi diplomáciai levéltárban Tóth néhány éve megtalálta a d'Andrezel vicomte hagyatékával kapcsolatos iratanyagot, benne a konstantinápolyi nagykövet könyveinek 93 tételes jegyzékével (Tóth, 2008). A jegyzéken két olyan munka is található, melyeket Mikes lefordított, és további mintegy tíz olyan mű, melyekből merített a *Leveleskönyvben*. A forrásközlés nagy jelentőségű, különösen, ha figyelembe vesszük d'Andrezel Rákóczihoz intézett, korábban publikált levelét, melyben a nagykövet érdeklődik egy, a fejedelemnek elküldött könyv kézhezvételéről. Tóth Ferenc feltételezése, mely szerint a könyvek az azokat

megvásárló galatai francia jezsuiták vagy más rendbeli honfitársaik közvetítésével juthattak el Mikeshez, még bizonyításra szorul, s elvégzendő a d'Andrezel-féle lista összevetése a rodostói könyvtár jegyzékével.

A további kutatás feladata lesz Rákóczi és Mikes írói munkásságának módszeres összevetése. A hagyatékában fennmaradt, 1987-re datált tartalomjegyzék szerint Hopp Lajos tervezett egy, *A Rákóczi-szabadságharc és emigráció kulturális-irodalmi törekvései: Rákóczi és Mikes* című, negyvenéves kötetet. Ennek Rákócziról szóló első részét el is készítette, ez azonban kéziratban maradt. A második rész tudomásom szerint nem készült el. A tartalomjegyzék és a kézirat töredék tanúsága szerint Hopp Lajos külön-külön, más-más szempontok szerint képzelte el a két életmű bemutatását, s ezen belül csupán alkalmasszerűen utalt volna a párhuzamokra és a különbségekre. Köpeczi Béla *A bujdosó Rákóczi* című monográfiájában több mint száz oldal terjedelemben elemzi a fejedelem írói hagyatékát, ám a mikesi életművet nem vonja be a vizsgálatba. A kötetről írt recenziójában Hopp utalt ugyan a Rákóczi- és Mikes-kutatások néhány kapcsolódási lehetőségére, a módszeres összevetés szempontjai azonban kidolgozatlanok. Az ilyen irányú kutatásokat bizonyosan fellendíti majd a *Vallomások* kritikai kiadásának megjelenése.

Bene Sándor említett tanulmányában joggal sürgeti a „vallásos” és a „politikus” Mikes alakjának összekapcsolását, s fontos megjegyzéseket tesz Rákóczi és Mikes gondolatvilágának eltéréseiről. Rákóczi *Értekezés a hatalomról* című művét a *Leveleskönyv* megkerülhetetlen szubtextusaként értelmezi, s feltételezése szerint Mikesnek ismernie kellett a fejedelemnek ezt az egyszerre archaikus és modern politikai teológiát közvetítő mű-

vét. A tanulmány egyben aláhúzza a narratológiai megközelítés fontosságát, ami eddig jórészt hiányzott a *Leveleskönyv* értelmezőnek eszköztárából. Bene Sándor Ady és Márai Mikos-képét, emigrációs helyzetértelmezését szembeállítja a hagyományos Mikos-értelmezés kliséivel. Miközben választ keres a „Haza akart-e menni Mikos Rodostóból? És ha igen, miért nem?” kérdésre, a válaszkérését összekapcsolja a „menni vagy maradni” ma sokaknak ismét időszerű problémájával.

A mikosi életmű újabban ösztönző szerepet játszik a társadalomtudományokban is. Így például az életmód- és életminőségvizsgálatok a szociálpszichológiával együtt az életmód új kihívásaival szembeállítják a *Leveleskönyvet*, s a társadalmi kényszer elfogadhatóvá és hasznosíthatóvá tételének, az egészség megtartásának példaként, életmentő szerepjátékként értelmezik Mikos levélírói tevékenységét (Bodnár, 2008). Mint Bodnár Ilona kiemeli, Mikos a levelekkel megteremti a szellemi tevékenység személyes formáját, s ezzel lényegében szabadságot hoz létre.

A továbbra is megoldatlan textológiai, filológiai kérdések közül első helyen áll a *Leveleskönyv* keletkezéstörténete. Ismeretlen a levelek végső megformálásának ideje, s nem tudjuk pontosan, mikor, milyen időközökben történt a papírkonokok másolása a fogalmazványokról. Részben tisztázatlan az is, hogy a külső körülmények, társadalmi kapcsolatok és érzelmi viszonyok, a levélíró erkölcsi felfogása, személyes habitusa és aktuális lelki diszpozíciója hogyan befolyásolták a levélírást, s miként alakult a levelekben kifejtett személyes reflexió megszületésének és írásos rögzítésének viszonya. Hiányzik Mikos helyesírásának, írásmódjának az összes mű kéziratára kiterjedő, alapos elemzése, s a kéziratokban található későbbi javítások egy

részéről nem volt biztosan eldönthető, hogy azok Mikestől vagy idegen kéztől származnak-e. Nem történt kísérlet annak megállapítására, hogy a *Leveleskönyv* kéziratának javításai hogyan viszonyulnak a fordításkéziratokban található javításokhoz. Arra sincs magyarázat, hogy a különböző fordításokban Mikos miért kezelte eltérő módon a bibliai idézeteket.

A *Törökországi levelekkel* kapcsolatos textológiai és filológiai kérdések egy részének megoldása a fordításkéziratokban, illetőleg az ezekkel történő módszeres összevetésben keresendő. Ehhez mindenekelőtt szükség van a kritikai kiadás kötetében található lapalji jegyzetanyag kritikai elemzésére és összehasonlítására a kéziratokkal. Ezt a munkát nagymértékben megkönnyítheti a *Leveleskönyv* kéziratának az MTA Irodalomtudományi Intézetében most tervbe vett digitális hasonmás kiadása; így könnyebben lesznek összevethetők a jelenleg négy különböző gyűjteményben őrzött autográf kéziratok.

Több szempontból továbbra is tisztázatlan Mikos szerepe a nyelv- és stílusújítás folyamatában, s hiányzik Mikos írói korpuszána teljes szótári feldolgozása. Mikos egyik kimondatlan célja a nyelvi teljesítmény növelése volt, s irodalmi újszerűsége nagymértékben összefügg prózájának korához mért nyelvi újdonságával. Ugyanakkor nem tudjuk pontosan, hogy nyelvfejlesztő törekvése mennyire volt tudatos a nyelvi norma felé mutató jelenségekben, milyen szerepet játszott a magyar irodalmi nyelv nyelvi, stílusbeli modernizációjában, s mivel magyarázható Mikos kortársaiénál kiegyenlítettebb nyelvhasználata. Hopp Lajos megállapítása, mely szerint feltárára vár a mikosi széppróza alakulástörténete a nyelvi, stílusbeli adaptációs folyamattal együtt, az író összes művei-

nek együttes tanulmányozása révén ma is aktuális.

Mikos nyelvről és stílusáról nem készült az egész életműre kiterjedő, összefoglaló tanulmány, s nagyrészt tisztázatlan a Zágon környéki nyelvjárás, a kolozsvári köznyelv és a különböző francia stílusváltozatok hatásának kérdése. Hiányzik az alapos nyelvészeti vizsgálat Mikos mondattípusainak meghatározásához, a mondatszerkesztés sajátosságainak pontosabb körvonalazásához, a gálans viselkedésmód és szórakoztatás többretegű nyelvi kódolásához. Bár a kritikai kiadás jegyzetanyaga számos esetben hozza a forrásszövegek megfelelő részleteit, a *Törökországi levelek* és a szépprózai átdolgozások esetében indokoltnak látszik egy új, kétnyelvű kritikai kiadás elkészítése.

Mikos művei értékes tanulságokat tartogatnak az irodalmi nyelv fejlődéséhez, nyelvi normájának alakulásához, helyesírási és hangtani téren egyaránt. Segíthetnek az erdélyi nyelvi norma jellegzetességeinek megállapításában, továbbá annak tisztázásában, érzékelt-e Mikos a nyelvi normát, s az mennyiben hatott rá. A már Hopp által felvetett, ma is válasra váró kérdések közé tartozik, igazodott-e a székely nyelvjárásból kinövő Mikos egy másik magyar belső nyelvtípushoz, esetleg más nyelvi eszményhez, s ha igen, milyen hatása tapasztalható ennek a formai, nyelvtani szerkezeti és szóképzési norma területén. Külön kérdéskört alkot, hogy Mikos nyelvi teljesítményének nyelvalakító szerepe csak jelentős készséggel érvényesült. Nyelvének, stílusának és írásmódjának vizsgálata a halálát követő időszakban kibontakozó nyelvújító mozgalom szemszögéből is fontos feladat.

E kérdések megválaszolását nagymértékben elősegítheti a teljes életmű szó- és kifeje-

zésanyagát feldolgozó Mikos-szótár. A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* csupán a *Törökországi levelek* szó- és szólásállományát tartalmazza, a szöveg helyesség tekintetében erősen kifogásolható 1794-es kiadás alapján, mai szemmel nézve gyakran pontatlanul, *A magyar nyelv nagyszótár*-nak korpuszában pedig az 1772-es alsó időhatár miatt Mikos életműve nem szerepel. A Mikos-szótár elkészítésének gondolatával már Hopp Lajos foglalkozott, s Szathmári István nem sokkal a kritikai kiadás befejezését követően felhívta a figyelmet egy ilyen munka jelentőségére, „amely stíluszótár is lehetne egyben” (Szathmári, 1992, 98.). A szótár megvalósítása az irodalom- és a nyelvtudományok egyaránt érdeke, s a két tudományág átgondolt összefogásával valósítható meg. Kivételes lehetőség, hogy a munka a teljes életmű kritikai kiadására épülhet. A Mikos-filológia és -textológia megújítása nem kis mértékben a nyelvészeti Mikos-kutatásoktól várható. Ezért 2010 elején az írói szótárak legjobb hazai és nemzetközi példáinak figyelembevételével, nyelvész és irodalomtörténész kollégák szoros együttműködésével megkezdődtek az elektronikus Mikos-szótár munkálatai az MTA Irodalomtudományi Intézetében, OTKA-pályázat keretében. Ez a munka új alapokra helyezi a Mikos-életmű értelmezését, egyben hozzájárulhat a XVIII. századi magyar nyelv szótörténeti-etimológiai, alak- és mondattörténeti, dialektológiai, stilisztikai és irodalmi nyelvi sajátosságainak jobb megismeréséhez.

A műfaj- és tárgy történet kérdései közül tisztázásra vár, hogy Mikos műfajválasztását a francia levélmintakönyveken, valóságos és fiktív levélgyűjteményeken kívül motiválták-e a francia levéregény 17. századi előzményei és korai példái, s a *Leveleskönyv* – bizo-

nyos megszorításokkal – besorolható-e ennek a műfaji hagyománynak a környezetébe. Elvágandó a fiktív levélgyűjtemény korabeli európai műfaji kontextusának feltárása, s szükséges a módszeres összevetés a francia levélgyűjtemények és levelezés-kézikönyvek anyagával.

Az újabb kutatások hívták fel a figyelmet a levél műfaj egyik megkülönböztető sajátosságára, a félig feltárás és félig eltakarás módszerére, a hiteles láttatás igényének és a láttatás szubjektivitásának kettősségére. Bitskey István megfigyelése szerint a *Leveleskönyv* jellemző vonása a „líraiság”, a személyesség, azaz a szubjektum, az írói egyéniség érzelmi állapotának tudatos megmutatása (Bitskey, 1992). A gyűjtemény e felfogás szerint lényegében Mikes „lírai önéletrajza”, melynek sajátos hangulati egysége van, s amely magában foglalja az emigráció érzelmi életének történetét. Fontos lenne megvizsgálni, milyen egyéni eszközökkel hozta létre Mikes a saját önarcképét a levelekben, hogyan formálta meg a fiktív címzett alakját, milyen módon konstruálta meg újra és újra az elbeszélés tárgyát, s van-e változás mindezekben az évtizedek során. Feltárára várnak a levelekben alkalmazott fiktív dialógus, a látszólagos kölcsönösség megalkotásának technikai, továbbá az, miként kezelte Mikes a múltat, a jelent és a jövőt, s hogyan módosult a viszonyulása ezekhez. Továbbra sem hagyhatók figyelmen kívül a levélgyűjtemény kapcsolódási pontjai a napló, az emlékirat és az esszé műfajával, mivel e szövegtípusok határai tartalmi és formai jegyek tekintetében – ugyanúgy, mint Mikesnél – történetileg is gyakran elmosódnak.

A tárgy történeti kutatásoknak adhatnak feladatot a *Leveleskönyv* azon elbeszélései, melyek forrásait eddig nem sikerült azono-

sítani. Az antik, középkori és humanista eredetű elbeszélő témák, motívumok többségének forrását már tisztázta a kutatás, de így is maradt mintegy húsz történet, melyek forrása ismeretlen vagy bizonytalan. Arra sincs kielégítő magyarázat, hogy miért adott elő Mikes néhány történetet kétszer is, különböző részletességgel. Az ismeretlen forrásból merített elbeszélések egyik része nagyon speciális jellegű, s szélesebb körű európai elterjedésük és hagyományozódásuk nem kimutatható. Másfelől több nemzetközi vándortéma változata is megtalálható közöttük, ezért érdemes lesz bevonni a vizsgálatba a történeti és összehasonlító elbeszéléskutatás vonatkozó eredményeit. A források azonosítása révén tovább bővíthet Mikes olvasmányainak köre, s megismerhetővé válhat a szövegek eredeti kontextusa. Ez új oldalról vizsgálhatja meg Mikes adaptációs módszerét, fordítói és levélszerkesztői invencióját, aktuális erkölcsi, világnézeti mondanivalóját.

A személyiség- és eszmetörténeti problémák tisztázását elsősorban az nehezíti, hogy kevés közvetlen és megbízható forrás áll rendelkezésre Mikes életéről. Míg az életút első feléről készült monográfia az elsődleges adatok hiánya miatt jelentős részben közvetett forrásokra épül, az életútja rodostói szakasza módszeresen feldolgozatlan. Nem tudjuk pontosan, hol, mikor, hogyan és kitől tanult meg Mikes franciául, s ki volt az a francia tanító, akit Rákóczi Párizsban tartott apródjai számára. Nyitott kérdés, volt-e szerepe, s ha igen, milyen, a naplóíró Szathmári Király Ádám emigrációból való 1717-es távozásának a *Leveleskönyv* elkezdésében (vö. Kovács, 2003). A kutatást eddig alig foglalkoztatta a kérdés, hogy Mikes napi gondok, alkotáslélektani összetevők vagy más okok miatt fordult-e a levelektől fokozatosan a

fordítások felé. A kutatók többször rámutattak Mikes egyéniségének, gondolatrendszerének ellentmondásaira, így például a szerénység mögött jelentkező erős öntudatára, gondviselés-felfogásának és istenhitének változására, a reális és irreális gondolkodás egymás mellett élésére, a teológiai determinizmus mellett a racionális magyarázat igényének jelenlétére. Hopp Lajos feladatkijelölése, mely szerint Mikes gondolkodásmódjának, társadalmi eszmélkedésének változása, „a változás mibenléte, a bonyolult és kevésbé vizsgált ideológiai fejlődési folyamat nyomon kísérése még tüzetes elemző munkát kíván, s a világnézeti összkép kialakítása az írói életművön belüli összefüggések mélyebb felfedését és összehasonlító mérlegelését igényli”, ma is időszerű.

Ugyanebbe az irányba mutat a megfigyelés, mely szerint Mikes irodalmi és erkölcsi szemlélete a *Leveleskönyvben* jóval modernebb, mint fordításában, s hogy az ún. „rodostói janzenizmus” nem kezelhető többé egységes képződményként. Részletes elemzést igényel az epikai diskurzus keretébe illesztett morális reflexiók rendszere a levelekben, s feltárára vár Mikes kapcsolata a francia moralista hagyománnyal és aforisztikával (vö. Franchi, 2007). Nem ismerjük pontosan erkölcsiségének forrásait és összetevőit, a gondviselésit és a cselekvő emberi akarat viszonyáról alkotott felfogás változását.

A rodostói könyvtár Zolnai Béla rekonstrukciós kísérlete óta meghatározó helyet foglal el a filológiai és eszmetörténeti kutatásokban, mivel összeköti az emigráció franciaországi és törökországi szakaszát, s közös forrásként szolgál Rákóczi és Mikes irodalmi munkásságának, eszmevilágának vizsgálatához. Időközben bizonyosságot nyert, hogy olyan művek is megvoltak Rodostóban, ame-

lyek az 1736-os könyvjegyzékben nem találhatóak. Külön kérdéskört alkot az 1717 után Rodostóba jutott könyvek, a lehetséges könyvküldők és -kölcsonzők problémája. Zolnai rekonstrukciója óta kerültek ugyan elő bizonyíthatóan vagy nagy valószínűséggel rodostói eredetű könyvek, a könyvtár sorsáról azonban semmi biztosat nem derített ki a kutatás, s arra sincs támpontunk, hogy Mikes halála után hova jutott ez a könyvanyag. Érdemes lenne újabb kísérletet tenni a rodostói jegyzéken feltüntetett művek Mikes által is használt példányainak megtalálására. A jegyzék Zolnai Béla által nem ismert tételei közül is nagy valószínűséggel további címeket lehet azonosítani.

A kritikai kiadást megelőzően a kutatás kevés figyelmet fordított a *Leveleskönyv* török szóanyagának magyarázatára. Hopp Lajos önállóan dolgozta fel ezt a szóanyagot a jegyzetekben, s Hazai György külön tanulmányt készített a levelek török vonatkozásairól. Ugyanakkor azóta sem történt meg a kimutatható török nyelvjárási vonatkozások értékelése, s keveset foglalkoztak a *Leveleskönyv* török történeti utalásaival. Mikes törökökről alkotott képének irodalmi adatait már feldolgozták (Adams, 2002), ám hiányzik Mikes török kapcsolatainak megnyugtató tisztázása, a történeti szálak kibogozása és a törökországi életút állomásainak felmérése, szoros összefüggésben a törökországi kuruc emigráció történetének részletes megrajzolásával. Ehhez elengedhetetlen lesz a Mikes-sel kapcsolatos, általa írt és személyéhez fűződő török oklevelek kiadása, elemzése.

Az irodalomtörténeti és irodalmi Mikes-hagyomány nyitott kérdései közül első helyen áll a kéziratok Magyarországra kerülésének módja. Az egyik elképzelés szerint a *Leveleskönyv* kéziratát a Szelim nevű travnikai

basa szolgálatában álló „Mészáros nevezetű magyar hazánkfia” kapta Rodostóban Horváth Istvántól, s ő hozta haza és adta át Görög Demeternek, míg a másik, Toldy Ferencre visszanyúló elképzelés Tóth Ferenc franciaországi emigráns közvetítő szerepét feltételezi. A kritikai kiadásban Hopp Lajos az első koncepció mellett foglalt állást. Legújabbban Tóth Ferenc foglalkozott a problémával, aki újonnan feltárt, de csak közvetett adatok segítségével gyengíteni igyekezett az első változatot, mondván: az a kritikai kiadás kanoizáló hatásának köszönhetően gyökerezett meg a szakmai köztudatban (Tóth, 2004).

Nem ismerjük pontosan a *Leveleskönyv*-kézirat Toldy Ferenc-től Bartakovics Béla egri érsekhez kerülésének módját, s nyitott kérdés, hogy *A Keresztnek királyi útja* című fordítás autográf kézírata a beragasztott negyven rézmetszettel mikor és kinek az adományaként jutott a dési állami gimnázium könyvtárába. Hopp Lajos körültekintően tisztázta a *Leveleskönyv* első kiadásának keletkezési körülményeit, keveset tudunk azonban a kiadás erdélyi visszhangjáról. Ide tartoznak Aranka György nem minden részleteiben ismert Mikes-kutatásai, a misszilis levelek korai kiadásának elmaradása, valamint a kérdés, hogy ki lehetett az első, 1762. évi misszilis másolat készítője.

Értékelésre vár az első Mikes-kutatók, így mindenekelőtt Aranka, Toldy és Abafi Lajos Mikes-képe; a folyamat, melynek során a romantikus szemléletben összefonódott egymással Rákóczi és Mikes politikai és irodalmi kultusza, az utóbbi alakja az önkényuralom idején politikai jelképpé vált, majd a Nyugatkör íróinál egy új szerepfelfogás képviselőjévé lépett elő. Jórészt feldolgozatlan a *Leveleskönyv* hatása az irodalomra, a képzőművészetre és a zenére, ezen belül a jelentősebb

költők és írók – így például Csokonai, Kazinczy, Vörösmarty, Ady, Kosztolányi, Tamási, Márai, Sütő – Mikes-recepciója.

Mindezeket a kutatásokat jelentősen megkönnyítheti egy korszerű, az irodalmi művek kritikai fogadtatását is dokumentáló Mikes-bibliográfia. A kritikai kiadás előmunkálatai keretében Hopp Lajos készítette ugyan egy kb. 600 tételes analitikus bibliográfiát, melynek anyaga nagyrészt beépült a kötetek jegyzeteibe, maga a bibliográfia azonban nem jelent meg. Az MTA Irodalomtudományi Intézete és az Eszterházy Károly Főiskola Könyvtára között létrejött együttműködés keretében készülő új bibliográfia az irodalomtörténeti és szépirodalmi hagyomány számbavétele mellett kiterjed a képzőművészeti és a zenei recepcióra, valamint a kultusz adataira is.

A 2011-es Mikes-évfordulóra készülve a kitűzött kutatási feladatok teljesítése mellett szükségesnek tartom a köztudatban élő egyoldalú Mikes-kép korrekcióját. Ezért még 2009-ben komplex programot készítettünk a kor kutatóinak és a társadalom szélesebb rétegeinek megszólítása érdekében. A 2011 októberében rendezendő nemzetközi Mikes-konferenciára a fenti témakörökben kértünk új alap kutatásokra épülő előadásokat. A számos szakterületet képviselő előadók hat országból érkeznek, s a tanácskozás keretprogramjai nyitva állnak a szélesebb közönség előtt. Még 2009-ben megjelent a *Leveleskönyv* 1794-es kiadása értékes kéziratos bejegyzéseket tartalmazó példányának hasonmása az egri Líceum Kiadó gondozásában, míg a teljes életműből a nagyközönségnek összeállított szövegválogatás megjelenés előtt áll. A levélíró és a fordító alakját bemutató, kettős kiállítást készítettünk elő a budapesti Egyetemi Könyvtár és az Egri Főegyházme-

gyei Könyvtár anyagából, továbbá Mikes-honlapot hozunk létre. Tekintettel arra, hogy Mikes a nyugatnak és keletnek egyaránt átadható kevés régi klasszikusunk egyike, s a fölvetett kérdések egy részének megoldása csupán a francia kutatás segítségével remél-

hető, tervbe vettük a *Leveleskönyv* mindeddig hiányzó francia fordításának elkészítését.

Kulcsszavak: *textológia, filológia, nyelv- és stílusújtás, műfaj- és tárgy történet, személyiség- és eszmetörténet, hagyomány- és kultusztörténet*

IRODALOM

- Adams, Bernard (2002): Mikes and the Turks. In: Itzész Gábor – Kiséry András (szerk.): *Míves semmiségek. Elaborate trifles. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára. Studies for Kálmán G. Ruttkay on His 80th Birthday*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 428–434.
- Bene Sándor (2007): Eljutni Zágónba. *Holmi*. 19, 5, 531–571.
- Bitskey István (1992): Mikes Kelemen és a magyar emlékirók. In: Hopp Lajos – Pintér M. Zs. – Tüskés G. (szerk.): *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*. Ethnica Alapítvány, Debrecen 67–70.
- Bodnár Ilona (2008): A szeretet egészsége – az egészség szeretete. Az idő jól elöltésének módja Mikes Kelemen szerint. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. 9, 4, 349–365.
- Franchi, Cinzia (2007): Európai utas, Erdély szerelmese. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.), Jankovits László – Orlovsky Géza (szerk.): *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Gondolat, Budapest, 579–588.
- Hopp Lajos (2000): Mikes Kelemen. Életút és írói pályakezdet. Szerk. Tüskés Gábor. Universitas, Budapest
- Hopp Lajos (2002): A fordító Mikes Kelemen. Szerk. Tüskés Gábor. Universitas, Budapest
- Hopp Lajos – Pintér M. Zs. – Tüskés G. (szerk.): (1992): *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*. Ethnica Alapítvány, Debrecen
- Kovács Sándor Iván (2000): Mikes Kelemen (1690–1761). In: Kovács Sándor Iván (szerk.): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. II. Barokk és későbarokk rokokó*. Osiris, Budapest, 582–593.
- Kovács Sándor Iván (2003): Hopp Lajos: Mikes Kelemen. Életút és írói pályakezdet. Szerk. Tüskés Gábor. Bp., 2000. [recenzió] *Irodalomismeret*. 13, 2, 72–75.
- Mikes Kelemen (1966–1988): *Összes művei*. I–VI. Szerk., s. a. r. Hopp Lajos. Akadémiai, Budapest
- R. Várkonyi Ágnes (1991): Az ismeretlen Mikes. *Liget*. 4, 57–70.
- Szathmári István (1992): Mikes és irodalmi nyelvünk. In: Hopp Lajos – Pintér M. Zs. – Tüskés G. (szerk.): *Irodalom, történelem, folklór. Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára. A budapesti Mikes-konferencián elhangzott előadások*. Ethnica Alapítvány, Debrecen 93–97.
- Tóth Ferenc (2004): Adalékok Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művének kézirat-történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 108, 559–567.
- Tóth Ferenc (2008): „Habent sua fata libelli”. D’Andrezel vicomte könyvei és Mikes Kelemen. *Vási Szemle*. 62, 760–773.